17րդ Տարի — Թիւ 5.172 — Կ. ՊՈԼԻՍ, 1913, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 15—28 — ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ

بوزانتیون
یومی، ادبی، سیاسی ارمنی غزته‌سی، صاحب امتیاز و مدیر مسئولی
بوزانت کچیان
درسعادتده دیون عمومیه قرشوسنده خواجه خان
جاده‌سنده {بوزانتیون} غزته‌سی

10 ՓԱՐԱ

Բիւզանդիոն

10 ՓԱՐԱ

ԱԶԱՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱԹԵՐԹ ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ

ՏԷՐ ԵՒ ՏՆՕՐԷՆ
ԲՒԶԱՆԴ ՔԷՉԵԱՆ

PUZANTION
Journal Arménien Quotidien,
Politique, Financier et Littéraire
Directeur - Propriétaire
PUZANT KETCHIAN
Direction du Journal Arménien PUZANTION, Constantinople, Hodja Han
Djaddé, près de la Dette Publique.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԵԾ ՅՈԲԵԼԵԱՆԸ 413—1513—1913

ԱԶԳ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԳԱՆՔՆ
առ Ս. ՍԱՀԱԿ եւ Ս. ՄԵՍՐՈՊ

◆

ՃԱՌ ՊՐՈՖ. ԱԲՐԱՀԱՄ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ

Հետեւեալն է [illegible] Յոբելեանական հանդէսին մէջ, [illegible]

«ՈՒՍՈՒՑԱՆՈՂ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ» կոչուած է այն պատկառելի դիւցազունը, որուն սխրալի յիշատակը տօնելու համար կ'միանայ այսօր ամբողջ Հայութիւնը ի սփիւռս աշխարհի։ Ազգ. Կեդրոնական Վարչութիւնը Ս. Մեսրոպի այս տիտղոսն ու անոր կատարած ուսուցչական գործն ունէր թերեւս ի նկատի, երբ իր ուսուցիչ անդամին կ'յանձնէր իր կողմանէ այս հանդէսին մէջ խօսելու պատիւը։

Ազգ. Վարչութիւնը խանդավառանօք կ'ողջունէ այս կրկնակ Յոբելեանական համազգային մեծ տօնն և իրեն պարտք կը համարի նախ և առաջ իր սրտագին խնդակցութիւնն յայտնել որ իր ուղղած հրաւէրն այնքան եռանդով, այնքան խանդավառութեամբ ընդունուեցաւ ամենուրեք, և ամենուրեք թէ՛ մեծամեծ մայրաքաղաքիս թաղերուն մէջ և թէ գաւառի ամէնէն հեռաւոր և մենաւոր հայաբնակ վայրերուն մէջ ամէն կարելի միջոց գործածուած են վայելուչ շքով տօնելու համար սոյն Յոբելեանը։ Վարչութիւնը կ'փափաքի այս հանդիսաւոր առթիւ իր ջերմագին շնորհակալութիւնը յայտնել Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին, որ առաջին պաշտպանն ու սատարը հանդիսացաւ այս մեծ տօնախմբութեան։ Շնորհակալութիւն Յոբելեանական Կեդրոնական Յանձնախմբին, որ որ և է ջանք չխնայեց սոյն հանդէսներուն յաջողութեան։ Շնորհակալութիւն պատուական Հայ Մամուլին, որ ա՛յնքան օգտակար լոյս մը սփռեց այս օրուան յիշատակին շուրջ և նպաստեց այնքան առողջ համակրութիւն մը և հետաքրքրութիւն մը արթնցնելու անոր հանդէպ ժողովրդեան մէջ։ Շնորհակալութիւն այն ամէն ազնիւ անձնաւորութեանց ու խմբակցութեանց, որք իրենց թանկագին ու կարեւոր բաժինը բերին սոյն տօնին շքեղութեան ու արդիւնաւորութեան գործին մէջ։

Մեր ամէնուս իրաւացի փափաքն է արդարեւ որ սոյն յիշատակաց տօնին իսկական նշանակութիւնն և ոգին իր արժանաւոր դիրքը, առաջին դիրքը գրաւէ ամէն Հայու մտքի մէջ, և այս հանդէսներուն մեծազդորդ շարժումը, հաճոյալից համախմբութիւնները, տարափոխիկ խանդավառութիւնը, քաղցրալուր երաժշտութիւնն և նոյն իսկ հանդիսական բեմբասխօսութիւնները չխափանեն, չգրաւեն մեր ուշադրութիւնը, որ պէտք է ջանայ նոյն հանդէսներուն իրական բնութեան ու նշանակութեան թափանցել, և այդ բնութեան ու նշանակութեան վրայ սեւեռիլ։

Մանաւանդ որ կը վստահեցնեն զմեզ թէ Հայ տառերը նոյն իսկ արհեստագիտական տեսակէտէն բացառիկ արժանիք մը կ'ներկայացնեն թէ՛ ձեւի գեղեցկութեան և թէ գործածութեան դիւրութեան կողմանէ, և Օշականի Սուրբն արդէն անմոռանալի ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլար իր ազգին ընծայելով անոր գրականութեան և ուսման քաղաքակրթութեան այնքան նպաստակայօրէն գործիք մը։

Բայց գծագրութեան կամ գեղագրութեան հարցը չէ որ նախապէս կը ներկայանայ մեր մտքին այս գրոց գիւտին առթիւ։ Հայ լեզուն դարերով խօսուած և բառ բաւականին զարգացած լեզու մ'էր արդէն, թէև տակաւին գիր չունէր իր բազմաթիւ գաւառաբարբառները իրենց այլազան ու բազմազան հնչումներով։ Դժուար չէ երեւակայել թէ ի՛նչ տաժանելի հետազօտութիւն, տաժանելի աշխատութիւն կ'պահանջէր այդ հնչումներն ուսումնասիրել, դասակարգել և զանոնք անթերի կերպով ներկայացնող նշաններ ստեղծել։ Ս. Մեսրոպ կատարեց այս տաժանելի աշխատութիւնն այնպիսի կատարեալ յաջողութեամբ, որ գրեթէ անօրինակ է գրերու ուրիշ գիւտերու պատմութեան մէջ, և որ երբեք բարեփոխման պէտք մը չէ թողած պարզապէս դարուց մէջ։ Տառերու ծագումը, ինչպէս լեզուի ծագումը, իր մէջ կ'պարունակէ բան մը այնքան գաղտնալից, այնքան տպաւորիչ որ մարդիկ գերմնական զօրութեան մը վերագրած են զայն յաճախ, և բառ վկայութեան վաղեմի իմաստասէրի մը, «Տառերու հնարիչը պէտք է աստուած մը ըլլայ և կամ աստուածանման մարդ մը»։

Բայց ո՛րքան ալ նշանաւոր ըլլայ այս տեսակէտներով Ս. Մեսրոպի կատարած գործը, որքան ալ փառաւոր իր ստեղծագործող հանճարը, իմացական մեծագործութեան մը և հնարագէտ ճարտարութեան մը յիշատակը չէ որ կ'խանդավառէ զմեզ այսօր այնքան, այլ այդ մեծագործութիւնը, այդ ճարտարութիւնը ի սպաս դրուած ամենավսեմ գաղափարականի մը, ամենավսեմ նպատակի մը։ Այդ գաղափարականն էր, այդ նպատակն էր Հայ ազգին ինքնուրոյն գոյութիւնը փրկել կորստեան վերահաս ու անխուսափելի վտանգէն, ժողովրդականացնելով, արմատացնելով, պատուաստելով քրիստոնէական նորատաց կրօնքին էական սկզբունքներն և իրական ուժ դարձնել զայն երկրին մէջ։

Դիտենք թէ ի՛նչ տագնապալից թուական մ'էր Մեսրոպեան թուականը, ի՛նչ անձկութեան օրեր, որոնց նմանը Հայ ազգը շատ անգամներ ունեցած է դժբախտաբար իր պատմութեան ընթացքին մէջ։ Հայրենիքը բաժանուած, քաղաքական ինքնութիւնը ջախջախուած, և արեւմուտքին ու արեւելքին երկու հզօր պետութիւններ, որք իրենց յատուկ եղանակներով և իրենց յատուկ շարժառիթներով կ'ջանան իրենց մէջ ձուլել, իրենց հետ նոյնացնել բովանդակ Հայութիւնը։ Արիականութիւնը մանաւանդ իր խաւարի բոլոր ուժերովը ահարկու սպառնալիք մ'է դարձած, իսկ դեռ շատ տկար քրիստոնէութիւնը՝ դիմադրութեան ու փրկութեան միակ յոյսը։

Հարկ անհրաժեշտ էր ժողովրդեան տալ քրիստոնէական գրականութիւնն իր հասկցած, իր սիրած լեզուաւ, իր հասկցած ու սիրած լեզուաւ կատարել քրիստոնէական պաշտամունքը և քրիստոնէական ոգիով սպառազինել զինքը։

Այս էր գաղափարականն և այս եղաւ գրոց գիւտին շարժառիթը։

Այս գաղափարին փարեցաւ Ս. Մեսրոպ իր հոգւոյն բոլոր կորովովը. այս գաղափարին իրագործման համար աշխատեցաւ Ս. Սահակ. աշխատեցաւ Թագաւորը՝ Վռամշապուհ. աշխատեցան Թարգմանիչք. աշխատեցան ուսուցիչք. աշխատեցան անտարակոյս ուրիշ շատեր, որոնց անունը սակայն չէ հասուցած պատմութիւնը։ Եւ այնքանի դժուարութեանց մէջ, որք անյաղթելի կ'թուէին և այնպիսի դժնդակ յուսահատեցուցիչ պարագաներու մէջ, որք բաւական կ'թուէին ու և է զօրաւորներու հոգիներ ընկճելու ու վհատութեան մատնելու, մեր այս քաջարի նախնիքս գրեթէ ցրտացած աճիւններու մէջէն կենդանութեան նորաբորբոք հուր մը արծարծեցին և վերազարթնումի, վերածննդեան ոսկեդար մը պատրաստեցին։

Եւ արդի՛ւնքը. արդիւնքը պարզապէս հրաշալի, գրեթէ աներեւակայելի և անյուսալի անհաւատալի, եթէ պատմական անհերքելի իրողութիւններ չունենայինք մեր առջեւ։

Վկայ Աւարայրի դաշտը, որ Հայ ժողովրդեան մարտիրոսական արեամբ ողողուեցաւ միայն քանի մը տարիներ վերջ և որուն յիշատակը փառաց թագն ու պսակն է Հայ Պատմութեան։

Վկայ այն նշանակալից դաշնագիրը, զոր հայ զօրավար մը, Վահան Մամիկոնեան, կ'կնքէր յաղթահար ու յաղթական Պարսից հետ և իբր երկու երկիրներուն մէջ խաղաղութեան առաջին և անհրաժեշտ պայման կ'պահանջէր ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ այնպիսի բռնապետական դարուն, այնպիսի գերազանցապէս բռնապետական երկիրներու մէջ։

Վկա՛յ այն անյողդողդ արիութիւնը, որով Հայ Ազգը դիմադրեց վայրագ յարձակումներու. այն անըմբռնելի տոկունութիւնը, որով հանդուրժեց անողոք հալածանքներու յետագայ դարուց մէջ։

Վկա՛յ Հայ ազգին պատմութիւնը մինչեւ այսօր։

Ընդունելով հանդերձ, սակայն, Սահակ—Մեսրոպեան հիանալի գործունէութեան անհամեմատ մեծութիւնը, երախտապարտ զգալով հանդերձ զմեզ անոր փառայեղ արդիւնքներուն համար, չենք կրնար երբեմն առանց ընել պարագայ մը, որ ամէնց մտքին կ'ներկայանայ իբր ակարութիւն կամ թերութիւն այդ գործունէութեան. Զուտ կրօնական գործունէութիւն մ'էր այն. եկեղեցին խլեց բոլոր միւս շահերը. իր մէջ ամփոփեց բոլոր գործունէութիւնը, ժողովուրդի մտքի պէտքերն իրմէ դուրս, և այսպէս շատ նեղ, շատ միակողմանի ուղղութեան մը հետեւեցաւ, և բառ կարելւոյն արդարացնելու համար զայն, այն ժամանակներու ոգին ու պարագաները կ'յիշենք։

Արդարեւ կրնար զուտ կրօնական ըլլալ այդ գործունէութիւնն և զուտ կրօնական շարժառիթ մը արդիւնքը, այլ սակայն յիշենք նաեւ թէ ո՛րքան թանկագին եղած են այն անուղղակի բարիքներն ալ որք անկէ բխեցան, —Հայ քաղաքակրթութեան հիմը դրին անոնք։ Նոյն դիտողութիւնը կրնանք ընել տպագրութեան համար ալ։ Կրօնական եղան մեծաւ մասամբ առաջին գիրքերը, որք դուրս ելան Հայ մամուլէն։ Թերեւս կրօնական շարժառիթ մ'էր որ այդ մամուլին կեանք սկսաւ մեր մէջ։ Բայց ո՞վ կրնայ հաշուել այն բոլոր անգնահատելի ծառայութիւնները, զոր տպագրութեան մամուլը մեր մէջ մատուցած է և կ'մատուցանէ միշտ։ Այսպէս է արդարեւ ո՛ և է վսեմ գաղափարական, վսեմ ջանքերութիւն. իր ուղղակի և որոշապէս առաջադրեալ բարիքներէն զատ, բազմաթիւ անգին անակնկալ բարիքներ կ'ծնին իր բազմարեղուն ծոցէն։

Այլ նաեւ պէտք է զգուշանանք կրօնական տիրապետութիւնը կրօնական բռնապետութեան հետ շփոթելէ։ Երբ Կրօնքը կ'ձեռնարկէ կաշկանդել ազատ խորհուրդը, ազատ խիղճը, ազատ գործը, գեղարուեստական ձգտումները, գիտական հետազօտութիւնները, և այն ամէն գործունէութիւններն որք յրացուցիչ մասունքն և անբաժանելի իրաւունքը կը կազմեն մարդկային բնութեան, կ'ըլլայ կեղծ կրօնք մը՝ այլանդակ կրօնք մը, փճանալու դատապարտուած։ Այս է այն կրօնական բռնապետութիւնը, որուն դէմ իրաւամբ կ'ընդվզանայ, կ'ըմբոստանայ ի մասնաւորի մեր ժամանակին ոգին։ Բայց երբ ճշմարիտ կրօնքը կուգայ յայտարարել սէգ թէ ինքը, այսինքն այն գաղափարականը, զոր ինք կ'մարմնացնէ իր մէջ, այն հիմնական բարոյական սկզբունքները, զորս ինք կ'ներկայացնէ, պէտք է թափանցեն մարդկային գործունէութեան բոլոր խաւերուն մէջ և կառավարող, ներշնչող, տիրող ոյժ մ'ըլլայ ամենուրեք, այս կրօնական տիրապետութիւնն է, որուն առջեւ պիտի խոնարհի մարդկային բանականութիւնը, պիտի խոնարհի մարդկային խիղճը ուշ կամ կանուխ։ Կրօնական տիրապետութեան և ո՛չ թէ բռնապետութեան ոգւովն էր որ առաջնորդուած էր անտարակոյս Սահակ-Մեսրոպեան գործունէութիւնը, ներշնչուած այն համոզումով թէ Առաքինութիւնն է որ ազգ մը կ'բարձրացնէ և կանգուն կ'պահէ, մինչ մոլութիւնը զայն կամ անզգամ կ'խորտակէ զայն և կ'կործանէ, համոզում մը, զոր դարերու բազմաթիւ փորձառութիւնքն արդարացուցած, հաստատած են լիուլի։

Երանի՛ թէ այս կրկնակ Յոբելեանական հանդէսներուն տպաւորութիւնը չըլլար նման թեթեւ ամպերու այն ոսկեզօծ ծուէններուն, որոնք պահիկ մը կ'փայլին մեր հորիզոնին վերեւ և ուժգին հովերէ մղուած կ'հալին, կ'անէանան ընդհուպ, ոչինչ մնայուն հետք թողլով իրենց գծին։ Երանի՛ թէ այս առթիւ գէթ կարեւոր զարկ մը տրուէր կրթական գործին մեր մէջ, և այսպէս այս Յոբելեանին յիշատակն յաւերժանար գործնականապէս, օգտակարապէս։ Երանի՛ թէ այս հանդէսները գրգիռ մ'ըլլային Հայ ժողովրդին առ հասարակ՝ աւելի եւս ըմբռնելու, աւելի եւս գնահատելու, իւրացնելու այն գաղափարները, որոնք մեր նախահայրերն ոգեւորեցին ներշնչեցին. գրգիռ մ'ըլլային աւելի մանաւանդ ըլլալու մեր ներկայ ժամանակի ոգւոյն և մեր ներկայ պարագաներու պահանջմանց համաձայն ազգային վերածննդեան այն գործին, որուն իրենք նուիրուեցան։ Երանի՛ թէ մեր ականջներն յստակօրէն լսէին այսօր մեր նախնեաց խանդավառալից ու պաղատալից ձայնն որ այս Սուրբ տաճարին մէջ եւ դարերու ընթացքին մէջէն կ'արձագանգէ. «Թող ամէն Հայորդի հաւատարմաբար ու խղճմտօրէն կատարէ իր նուիրական պարտքն առ իր կարօտեալ, տառապեալ ազգն, և յանձնէ զայն միայն յաւիտեան, հաստատուն հաւատքով և անսասան յուսով թող նայի անոր ապագային վրայ, հակառակ ներկայ բոլոր անձկալից երեւոյթներուն»։

ԱԲՐ. ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՃԱՌ ՏԻԿԻՆ ԵՒՓԻՄԷ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆԻ
(ԱՆԱՅԻՍ)
ԳԱՏԸ ԳԻՒՂԻ ՀԱՆԴԷՍԻՆ ՄԷՋ

ԼԵԶՈՒԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ճարտարապետութեան հրաշակերտ, մարմարաշէն հոյակապ թատրոնին՝ լուսաշող սրահին մէջ՝ ուր պերճանքը կ'մրցէր արուեստին հետ, գեղեցկութիւնը ճաշակին, կապուտակ շողակներու բոցը, հազուագիւտ ծաղիկներու բոյրին, ադամանդներու հուրը վարվռուն աչքերու կրակին, սպիտակ վարդերու հրապոյրը հոյանի լանջերու կաթնաթոյր վէտվէտումին, ուր նրբաքանդակ օթեակներու մութ կարմիր կահաւորումին մէջ իբրեւ եղեմական դրախտներէ քաղուած փունջեր՝ կանացի գլուխներ իրենց քնքշութիւնը կ'բերէին. ինչ որ ունի քաղաքակրթեալ աշխարհ մը փափուկ ու զգլխիչ, իշխանուհի, դքսուհի, արուեստագիտուհի, ամէնքը միահեծան լուռ, երկիւղած ու թրթռուն, գիտուններու, դիւանագէտներու ճաղատ ճակատները գլխահակ ու մտամփոփ, մտաւորականները զմայլումով արբշիռ, ամէնքը նոյն ոգիով տագնապած, նոյն արուեստի ու հայրենասիրութեան շունչով առլցուն, մտիկ կ'ընէին Վակնէրի անբացատրելի, խոր ու վսեմ երաժշտութիւնն որ ներդաշնակութեան կուռ հեղեղի մը նման կ'լեցնէր սրահը, լայնածաւալ սրահը լուռ ու մունջ և կուգար կ'անցնէր անկէց մերթ անհաղորդ փոթորիկի մը պէս, թունդ հանելով հոգիները, ամբողջ սանձարձակ կիրքերը, աշխարհի ուժերումները, քանդումները, ճակատամարտները, թշնամութիւնները, գիշերուան մրրիկներու ահարկու կոծերը, ամէնքը անոր նօթերուն մէջէն կ'լսուէին, կ'արտասուէին, կ'ողողէին ու կ'հեծեծէին. յետոյ յանկարծ կ'հանդարտէր, կը մեղմանար, պատերազմէն վերջը անդորրութեան խաղաղութիւնն էր, բուռն կրքերէն յետոյ շինիչ միութիւնը, փոթորիկէն յետոյ պայծառ արեւը, դժոխքէն յետոյ դրախտը, մեղմիկ հոսանքը առուակներու որ դալարներու մէջէ կ'անցնին կ'երթան փսփսալից մրմունջով... Ու ջութակները մետաքսեայ տերեւներու մէջէ ծածանող թեթեւ հովերու պէս կ'առագէին ու սրինգները՝ լուսնի գիշերներու արծաթ նշոյլներուն մէջէն սիրոյ ու օրհնութեան երգեր կ'հծծէին...

Տրտմութեան համակ փիլիսոփայութիւնը, համակ բանաստեղծութիւնը ամփոփուած էին Վակնէրի այդ հրաշալի արտադրութեան մէջ ու գերման ունկնդիրները հոգեյոյզ ու յուզուած կ'արտասուէին. չորս կողմէս կ'լսէի սքանչացումի մրմունջներ, սպիտակ մորուքներու մէջ արցունքներ կ'գլորէին և այդ ընդհանուր յափշտակութեան մէջ թէև գերմարդկային երաժշտութեան տպաւորութիւնովը զմայլած՝ սակայն չգիտեմ ո՛րպիսի անպատմելի տրտմութիւնով մը համակուած էր սիրտս, թերեւս անոր համար որ քիչ մը կ'նախանձէի այդ երանելի ազգին, թերեւս անոր համար որ ամէն ինչ օտար էր չորս կողմս, ոչ մէկ ազգակից չէի տեսած երկար ժամանակներէ ի վեր և հակառակ գեղարուեստին առթած վերացումին, հոգիս տեսակ մը սուգ ունէր այդ գիշերը։

Դուրսը խոնաւ մառախուղով մը պատած էր ամէն բան և ոսկորները սառեցնող ցուրտ մը կար. գլխիկոր կ'քալէի խորհելով հայրենի երկրիս գաղջ ու գեղեցիկ գիշերներուն որ սիրտը ապուշ անդորրութիւնով մը կ'օրրէին։

Կէս գիշերուան մօտ էր, երբ պանդոկի սենեակիս մէջ առանձին, յոգնած ու տրտում կ'մտածէի թէ ո՛րքան ալ որ գեղեցիկ երկիր բնակի մարդ, միշտ հոգիին խորը կ'մնայ սուր կսկիծ մը,—պանդխտութեան կսկիծը, և կ'կարեկցէի անկեղծօրէն բոլոր տարագրուածներու բախտին...

Դիպուածաւ խոր լռութեան մէջէն հո՛ն մօտիկէս, գրեթէ սենեակիս մէջէն յանկարծ լսեցի կնոջ ձայն մը անոյշ ու մեղմ, որ հայերէն օրօր մը կ'երգէր, մրմունջի մը պէս հեզիկ.

«Իրիկուան շողն իջեր է,»
«Վարդին հոտն ի՛նչ անոյշ է,»
«Զագուկիս քունն եկեր է...»

Չէ՛ երբեք կարելի բացատրել այն տարապայման զգացումը, որ էութիւնս համակ ողողեց նոյն պահուն. ո՛րքան հեշտին, ո՛րքան քնքոյշ, ո՛րքան ցանկալի էր այդ օրօրը, այդ օտարութեան մէջ։

Իրիկուան շողն իջեր է,
Վարդին հոտն ի՛նչ անոյշ է...

Իմ լեզուովս, իմ այնքա՛ն կարօտցած լեզուովս արտասանուած։

Վայրկենապէս անհետացան այլեւս մեծահարուստ սրահին ուրուագիծը. Գերման շեշտերը, շքեղ թատրոնը, մեծ երաժիշտին հրաշակերտին արձագանգը ջնջուեցան սրտէս ու անպայման երանութեամբ մը ինքզինքս տարափոխուած զգացի հեռուն, շատ հեռուն՝ այն ծաղկաւէտ հովիտներուն մէջ, ուր կ'ապրին ազգակիցներս։

Օտարութեան մթամածիկ գիշերուան անհուն տրտմութեան մէջ, երբ ա՛լ աւելի կ'ճնշէ մենութեան ծանրութիւնը, երբ ա՛լ աւելի անհանդուրժելի կ'դառնայ չորս կողմէն մղձաւանջի մը նման շարունակ օտար լեզու մը լսելու դատապարտուած ըլլալը, երբ պատուհաններէն տարտամօրէն ներս կ'սպրդին դողդոջ լոյսերը փողոցի լապտերներուն, որոնք երբեք ծանօթ կերպարանք մը չեն լուսաւորած... ի՛նչ կախարդիչ հեշտութեամբ լցուած սիրտս ծնրադիր մտիկ կ'ընէր այն շատ պարզ, շատ անշուք քանի մը բառերուն որ հայերէն կ'արտաբերուէին և այն օրօրող երգին, որ իմ ազգիս յատուկ եղանակով մը կ'երգուէր։ Հոգիս այդ բառերուն, այդ եղանակին թեւերուն վրայ թառ գնաց հոն, ուր կ'անձկայ ըլլալ, դէպ ի կոյս, անքաղաքակիրթ, լեռնոտ ու անդամալոյծ երկիրները, որոնց կարօտովը կ'հիւծէի։

Հոն կ'խօսէին, կ'երգէին իմ լեզուովս, ո՛հ այդ լեզուն երբեք այնքան սիրելի, այնքան պաշտելի չէր եղած ինծի որքան այդ պահուն, սենեակիս ճիշդ մօտիկը, արտասանուած գեղջուկ դայեակէ մը որ ճամբորդող հարուստ ընտանիքի մը մանկիկը կ'քնացնէր Եւրոպական պանդոկի մը մէկ անկիւնը։

Ամբողջ անհուշալի անցեալ մը կուգար կը պատկերանար դէմս, այդ քանի մը հայերէն բառերը արիւնս երակներուս մէջէն կ'հանէին, շեշտելով անպատում յուզումը միայնութեան և արծարծելով հայրենասիրութեան եռանդը։ Ի՛նչ անբացատրելիօրէն աղուոր լեզու է մեր լեզուն, ի՛նչ քնքոյշ բառեր ունի, ի՛նչքան լաւ կարելի է անով բացատրել ամէն զգացում։

Մեր օրօրոցներուն քով մեր մայրերը երգած են զայն, մեր մանկիկները անով սնուցուած են մեզ ազգովին, մեր առաջին թոթովումնքն անով է եղած, յետոյ մեր մատաղ սրտին եռանդները, զորովները, վշտերը, յոյսերը, յոյզերը, պատրանքները, սէրերը, կսկիծները, բոլորը անով ենք արտայայտած, անով ենք աղօթած մեր գիւղին մատուռին մէջ, գարնան իրիկուններ, մեծ պահքի անդորր օրերուն, երբ արեւը մարը մտած է և նուիրական կէս մութին մէջ ան քաղցրով ծածկուած խորանին վրայ խաչեալ Յիսուսի կարեկից նայուածքը սփոփած է մեր նորահաս սրտին գութերը...

Մեր հոգին աշխարհի վշտերուն առջեւ դեռ անծանօթ, ապաւինած է հոն պաղատագին մեծ պահքի խաղաղաւէտ իրիկուններ մանաւանդ, իր Հայերէն աղօթքներով, որոնք խառնուած են բուրվառներու անուշ մուխին։

Ո՞ր բարբառ արդեօք աւելի վսեմօրէն կրնայ ողբալ մարդկային տկարութիւնները և երկինքի ազնուութիւնն ու ներումը հայցել, քան խորին, հզօր, մեղեդին ու խորախորհուրդ շեշտերը Նարեկացիին։

«Անկեալս գթութիւնդ, պարգեւողիդ կենաց, ծագեսցի լոյսդ, արագեսցէ փրկութիւնդ, հանխեսցէ ցօղդ ողորմութեան, յառաջեսցէ, արբուսցէ զանդաստանս պաշտելոյ, անկեալ ասկերաց թշուառութեամբ ի վիհն մահու ծաղկեցուսցէ պտղաբերեսցէ բաժակդ երկնաւոր արեան կենարարիդ...»

Ի՛նչ կայ աւելի տրտում ու ներդաշնակ, քաղցր ու տխուր միանգամայն քան Անանիա Շիրակացիի, Օհան Օձնեցիի շարականները, քան Ներսէս Շնորհալիի, Մովսէս Քերթողի բարբառը, փղձկուն, քնքոյշ, հեզաստ ու սփոփիչ։

«Անթառամ ծաղիկ, անդաստանաշար շառաւիղ, եօթնարփեան շնորհաց հոգւոյն բղխումն. համեղահամակ պտղոյն բանաւոր, յորմէ ճաշակեալ անմահ յարութեան հասանիմք...»

Ու այս վեհ ու յորդահոս գրաբարին քով կայ կորովի հերոսներու յատուկ, դիւցազուններու բերնին արժանի Ռուսահայ աշխարհաբարը, այն հոգին թունդ հանող սէր, որով գրած է Րաֆֆի, որով երգած են Գամառ-Քաթիպա և Ա. Ծատուրեան։

Մտիկ ըրէք իր հրաշալի տողերը.

«Ցարգանք քեզ, Նահատակ ժողովուրդ, ո՛վ չափեց երբ և իսէ քու տառապանքի անդունդները, ո՛ր ազատար կարապը հկա մի որ յուզելու հոգւոյդ խորունկ ցաւի խորունկ լճերը, ուր եռում են պղտոր ալիքները անէծքի մրմունջով։

«Ինքդ միայն գիտես անօրինակ ցաւիդ մեծութիւնը, ինքդ միայն ես վարում քու անդէկ ու այնծու նաւը դէպի անծանօթ հորիզոններ, ո՛վ դու, ծովերի մայր, ամփոփուած ճամբորդ, մրրիկների յափշտակուած ուղեկից. Ցարգանք քեզ։»

«Այնքան դարեր վառուող խորհուրդներիդ բարկ ու զօրչ ծուխը, ժայթքուող գագաթներիդ արիւնով ու մայրենի արտասուքով թրծուած գնում է սեւով խոժոռ երկինքի ճակատ։ Արեւը յոգնած չքնաղ սիրով քու արիւնոտ հորիզոնով և լուսինը դողդողալով քաշում է իր գունաւոր ցոլքերը քո արեան ծովից, և դու հեծեծանք խեղդած քո արեան ցաւը, հսկայ կրծքիդ ամէն շղթայած, մենաւոր ու հալածական գնում ես, անշէջ խաւար ճանապարհներով, հայեացքդ միշտ դէպի հեռուն, ուր ծածկուած է արշալոյսը, և որ պիտի ծագի մի օր։ Ցարգանք քեզ։»

... Ետոյ վերա, թափանցիկ, խաղաղ իրիկուան մը ծովուն վրայէն լսուած մեղմանուագի մը պէս անոյշ աշխարհաբարը Պոլսահայերուն, որով ստեղծագործած են Պէշիկթաշլեան, Դուրեան ու Թովմաս Թէրզեան, մանաւանդ Թովմաս Թէրզեան իր ոսկեղէնիկ քնարին քնքոյշ լարերով։

«Սրտիս գաղտնի մէկ խորշն գրեցի ծածկեցի,
Նոյն հասակաւ ուր դեռ ծաղիկ հեծեցայ,
Ոչ խորշակը, ոչ մրրիկը, ոչ ամպ ալ կրնան
Իմ ծաղկըս, մանկութեան թագը ասպազմա.

Արշալոյսներ կարող չեն ոչ հոգը, ոչ վիշտը
Ամպել ճակատս անիծ.— ծաղիկը թառամեցան,
Որով ծածկեց ծառուցիներդ, խարխլած
Ամայի տունդ, լռեց թռչնիկն ճչացած.

Բայց երբ մըռած սեւացց անլոյս կարօտով,
Վեր կ'առնեմ քօղն այն խորշիկին ուր նեջես,
Եւ պատ մը հին կ'ամբոխ կ'ապրիմ շիրմին քով.

Ո՛հ, կայ ծաղիկ մ'որ չէ թառմեր... մայրս է,
Սրտակ մը կայ որ դեռ կ'երգէ... քու ձայնդ է,
Կրակ մը կայ որ չէ մարած... իմ սիրտս է....»

Ի՛նչպէս կարելի է չսիրել այս լեզուն, չփառաբանել անոր փառապանծ անցեալին առջեւ ու չխանդավառուիլ անոր յոյսով լեցուն ապագայով։ Ան կ'տիրապետէ ամէն տեղ, ի սփիւռս աշխարհի ուր կ'բաբախէ հայ սիրտ մը, ան Արարատ լեռան սպիտակափառ գագաթին պէս վեհաշուք ու անյողդողդ, կ'գոյացնէ իր յաւերժական օրէնքով պաշտպանը մեր կեանքին վրայ արեւու մը նման, անոր մէն մի տառը հրեշտակային երաժշտութիւն մըն է, անմոռանալի երաժշտութիւն մը՝ ոսկի ճառագայթներով նօթագրուած։

Լեզուն կորովն է, լեզուն արիւնն է ազգի մը, անոր էութիւնն իսկ է, անոր հոգին է և հայերէն լեզուն դարաւոր միակ կայքն է, հզօր ու անքակտելի, որ Հայուն սիրտը կ'կապէ իր տառապած ու նուիրական հայրենիքին։

ԱՆԱՅԻՍ

◆

ՓԱՍՏԱԲԱՆ ՀՄԱՅԵԱԿ ԷՖ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆԻ ՃԱՌԸ
ԳԸՆԱԼԸԻ ՄԷՋ

Տիկնա՛յք և Պարոնա՛յք,

Ազգերու կեանքի պայմանները շատ անգամ գլխաւոր կէտերու մէջ նմանութիւններ ցոյց կուտան անհատներու կեանքին հետ։ Երկուքն ալ արդարեւ իրենց սրտին խորքը կ'կրեն յոյզեր, անձկութիւններ, որոնք կրնան համառօտուիլ մէկ բառի մէջ միայն.—Ապրի՛լ.

Ապրի՛լ. հիմնական իրաւունքն անհատին, ապրի՛լ, հիմնական իրաւունքը նաեւ Ազգին. բայց ի՛նչ խոչընդոտներ ճամբուն վրայ. անհատներ կան որոնց առջեւ ապրելու պայքարը մանաւոր դժուարութիւններով կ'ներկայանայ. շատեր կ'կքին, անդի կ'իյնան, բայց կան որ յաղթութենէ յաղթութիւն կ'սուրան, որոնց համար նորագոյն դժուարութիւններ՝ նորագոյն յաղթանակներու գրգիռ ըլլալէ անդին չեն անցնիր։ Այսպէս կ'պատահի նաեւ ազգերու պատմութեանը մէջ. կան՝ որոնց համար, ճակատագրային պատճառներով, տառապիլն օրէնք է, որոնց պատմութիւնը ծայրէ ծայր գերմարդկային ճիգերու տողանցք մ'է, ճիգեր՝ չպարտուելու, չմեռնելու համար, ու դարեր կ'անցնին, նոր սերունդը կ'կարդայ պատմութիւնը հին սերունդներուն։ Ովկիանոսի բարձրաբերձ ալիքները դարերով ծեծեր են ժայռը. ովկիանոսը եղեր է անդադար ժայռը դղրդելու, փշրելու, բայց անոր կազմիչ տարրերը, իրարու շփումին յարձակումի առթին, ա՛լ աւելի սերտ, ա՛լ աւելի պինդ պլլուեր են իրարու, ու հիմա, ժայռը հաստատուն, ժայռն անդրդուելի հեզնելով կ'դիտէ նորանոր ու անփորձ ալիքներն որ կուգան փշրուիլ իր ոտքերուն տակ։

Հայութեան՝ իբր ներկայ ազգերու շարքին մէջ իր ուրոյն տեղը ունեցող մարմին՝ գոյութիւնը միայն Հայ միտքը շահագրգռող երեւոյթներու տեսակէն չէ, այլ մէկն է այն եզական իրականութիւններէն որ ամբողջ աշխարհի պատմութեան ամէնէն պատկառազդու դէպքերը կ'կազմեն։ Հայութիւնը զարմացութիւն մ'է ինքնին հին աշխարհին տիրապետող բացարձակ օրէնքի մը, որուն համաձայն ազգ մը պէտք է մեռնի։ Ներկայ ժամանակիս մէջ քաղաքակիրթ ազգերը չեն մեռնիր այլեւս, միայն վայրենի ցեղերն են որ կ'անհետանան, մինչդեռ ազգերու մահը հին դարերու յատկանիշ գիծերէն մին էր, և ազգեր մեռան արդարեւ։ Մեռա՛ւ Հռոմ՝ իր մեծագոյն բանաստեղծներէն Օվիտոսի խօսքովն այն քաղաքը որ իր եօթը բլուրներու բարձունքէն կ'հսկէր տիեզերքի վրայ, որ աշխարհի մեծագոյն կայսրութեան մայրաքաղաքն և աստուածներու բնակավայրն էր. այս անկումը Հռոմի յատուկ դէպք մը չէ, Ասորեստանցիք, Քաղդէացիք, Մարք, Կարքեդոնացիք, և դեռ այնչափ ազգեր Հռոմի կանխած էին գերեզմանին խորը։

Հայաստան ալ երկիրը բաժնուեցաւ, անկախութիւնը վտանգուեցաւ. կարծեցին թէ կ'մեռնի, բայց փիւնիկի մը պէս վերածնաւ, վերածնաւ ճիշդ այն տեղն ուր կ'կարծուէր թէ մեռած է, ճիշդ այն դարուն մէջ ուր Հռոմ, իր երբեմնի ոսոխն ու թշնամին, աշխարհի ամենամեծ պետութիւնը հիմնելէ յետոյ, կ'քայքայի, կ'անհետանայ հորիզոնէն. վերածնաւ ապրելու համար նոր աւիւնով մը, նոր կորովով մը, դիմադրող նոր ոյժով մը որ զինքը առաջնորդէր մինչեւ քսաներորդ դար, Ինքնուրոյնութեան ու [illegible] դարը, տեղ բռնելու համար քովիկը նոր ազգերուն, որոնց եթէ չունի կալուածներն և հարստութիւնը՝ գէթ անդրանիկի հանգամանքով անոնց յարգանքին իրաւունք ունենալ կ'կարծէ, որոնց քաղաքակրթութեան իսկ շինելուն ո՛ և է պատճառ չունի, զի ինքն ալ իր կարգին ունեցեր է իր քաղաքակրթիչ դերն և տուած պայմաններու մէջ ըրեր է ինչ որ կրնար ընել յառաջ մարդկութեան. և տակաւին այսօր, իր գտնուած միջավայրին մէջ, չի դադրիր բնաւ ըլլալէ քաղաքակրթիչ տարր մը, ու կրթուած իր քաղաքակիրթ ազգի հանգամանքին վրայ՝ կ'շեշտէ, միշտ պիտի շեշտէ, միշտ պիտի պահանջէ ամէնուն հանդէպ, աշխարհի հանդէպ իր հիմնական, արդար, անձեռնմխելի իրաւունքը՝ Ապրելո՛ւ իրաւունքը։

Տիկնա՛յք եւ Պարոնա՛յք,

Ազգի մը գոյութիւնը դիպուածային երեւոյթներէն չէ, ազգ մը չի կրնար կանգուն մնալ մինչեւ որ զինքը կազմող անհատներն իրենց բարոյական միութեան գիտակցութիւնը չունենան, մինչեւ որ միութեան պէտքը ժառանգական զգացում մը չվերածուի։ Արդ, երբ ազգ մը քառասուն եթէ ոչ աւելի դարերու նուիրագործումը կ'առնայ՝ պէտք է ընդունիլ թէ անոր մէջ միութեան ոգին խորունկ, շատ խորունկ արմատներ թողած է, ու եկէք հաւատացէք այն առասպելին թէ Հայերն անմիաբան են։ Բարե-